

Balázs Géza

Nevek, budapesti helyek

*„– Azt mondd meg nékem, hol lesz majd lakóhelyünk,
maradunk itt, vagy egyszer majd továbbmegyünk?
Itt van a város, vagyunk lakói,
maradunk itten, neve is van: Budapest...”*

*(Bereményi Géza: 150 dalszöveg
Cseh Tamás zenéjére, Napkút, 2008, 160.)*

Budapest. Nekünk Budapest, vagy Pest. „Fölmegyek Pestre”, mondják akkor is, ha Budára. Korábban: Pest-Buda, de olykor már Buda-Pest néven is együtt szerepelt. A három város (Pest-Buda-Óbuda) 1872-ben egyesült. Újbuda nem történelmi név, csak a rendszerváltás után született (még a 2003. évi budapesti utcanévlexikon sem ismeri). Nagy-Budapest: 1950-ben jött létre a peremtelepülések összekapcsolásával. Ezek közül némelyik máig megtartotta kicsit külön városias-falusias jellegét. Rákospalotán (Régipalotán) mindig érzem, hogy egy önálló városban járok. Cinkotán vagy Békásmegyér régi részén faluban (ez utóbbit Ófalunak is nevezik). A Budapesttől való „rettenetes” távolság szülte az ironikus Rákosborzasztó megnevezést. Van ismerősöm, aki (igen helyesen) vonattal jár Rákosokra. Budapest – fürdőváros. Jóval kevesebben tudják: barlangváros. De lehetne a vizek, a szigetek városa is a hegyek és a sík találkozásánál.

Rákosfalva. Furcsa ellentét: városban születtem, mégis faluneve volt. Rákosfalva egy ideig a X., majd a XIV. kerület része, ablakunkból Rákosfalva hév-állomás látszott. Ha jöttem haza a hévvel, bármikor is érkeztem, a kutyám kiballagott a kapu elé. 1970-ben azután a faluból város lett, fölépült a Fűredi úti lakótelep, de az állomásnév maradt: Rákosfalva. Az egykori állomásépület környéke kulturális központ volt: Rátkay mozi, étterem, újságárus, bolt, gyógyszerár, ma csak egy esőbeálló. Van történelmi fejlődés.

Rákos-patak. A patak nevét – komolyan ezt írja a földrajzi nevek történetét elemző szótár – a rákról kapta. A patakról kapta nevét viszont Rákosfalva meg az összes Rákos, a településeken túl a rákosi vipera, amelyet az 1950-es években rákosréti, majd – jobb a békesség – parlagi viperának kereszteltek. Rákokat én már nem találtam a patakban, teknőst azonban igen, sőt manapság vadkacsák és patkányok élnek a partján. Igazi, vonzó városi patak lehetne, ha... De azért belakják az emberek: én sokszor végigbicikliztem a partján, most minden este futóedzések és kutyasétáltatások színhelye. Csaknem a partján születtem én is, a Méhes utcai szülőotthonban. Anyám megmutatta a szobát is. Ma öregek otthona.

Rákosmező, Király-domb. A Rákos menti terület neve a történelmi Rákosmező. Ma több kerület vitatkozik, hogy melyikhez is tartozott. 1286–1540 között itt voltak az országgyűlések, az 1910-es években repülőterén az első hazai repülések. Rákosmezőért, a hagyományállításért ma három kerület harcol.

Zugló elhamarkodottan emléktáblát állított az egykori országgyűlések vélt helyszínén (az Egressy téren, nagy tévedés), valamint a rákosmezői első repülőtér emlékére (Örs vezér tér, kis tévedés). A XVI. kerület, Mátyásföld is a repülést tisztelte meg (Újszász utca, itt valóban van ma is reptér). Kőbánya egyelőre nyugton maradt. A helyi szájhagyományból úgy tudom, hogy a Rákosmező a mai Zugló és Kőbánya határán feküdt, éppen ott, ahol születtem s bölcsőm ringatták. Rákosmező központja volt a Király-domb, az egyetlen kiemelkedés ezen a tájon, ahol helyi monda szerint a király sátra állott. Ma a Nagycice utca kapaszkodik fel rá. (A térkép szerint 137 m magas, neve: Király-hegy. Na, ne.) Ott lenne méltó helyen az emléktábla.

Kőbánya, Kőér. A Rákosmezőnek ez a része gyermekkoromban Kőbányához tartozott. Régi neve: Kőér, a Kőbánya név kőbányát jelent (írja az a bizonyos okos szótár). Gyermekkorunkban sokan susogták: Kőbánya alul üres. Legendák keringtek arról, hogy a második világháborúban a repülőgép-összeszerelő üzemnek használt járatokban német katonák bujkálnak. Magyarország egyik legnagyobb, összefüggő pincerendszere számos titkot őriz. A kőbányai Bánya utca végén a hegybe fut be egy út: itt van a kőbányai, 180 ezer négyzetméter alapterületű barlangrendszer egyik lejárata. Ma már a kőbányai vagyonkezelő munkatársai mutatják az utat. Öltözzünk fel, mert 14 fok van odalenn, a lábunk hamar fázni fog. Lépkedünk befelé és kicsit lefelé a titokzatos pincékbe. A „kőerekről” már IV. Béla korából van oklevél. Először követ bányásztak, majd jöttek a borászok, a 19. században kiszorították őket a seresek, Dréher Antal négy sörgyárát ezek a járatok kötötték össze, majd jöttek a gombások, de az EU megtiltotta a pincében termesztett gombát. Most az üres pincéket az önkormányzat őrzi. Kérdés van elég: a pincejáratok fésűs (olykor sűrű fésűs) elrendezése gondos tervezést mutat, de a pincékben többféle kőfaragó stílust különböztethetünk meg; a valakik, valamikor kifaragták a román kori templomok tetőbordázatát, egyes termekben tömzsi bálványoszlopok tartják a födémeket, s van három boltíves „kápolna”, az egyik éppen Dréherék villája alatt. De miért? A kőfaragók nemcsak a praktikum, hanem a szépség jegyében is faragtak. Vajon miért? Talán a bányász hagyományok szellemében? Nincsenek régi térképek, nincsenek följegyzések, nincsenek emlékezések. Egy villanszerelő, aki 40 évig dolgozott lenn, csodálkozva fedezett föl egy járatot, amelynek a végén egy erjesztőüzem, pálinkakészítő üzem volt – a föld alatt... Vannak azután kutak, elöntött kazánházak, amelyekben ma a világ más tájairól jövő bűvárokat oktatják. Az egyik 40 méteres kútban vízben állnak az egykori gépek. A bűvárok elhelyeztek az alján egy reflektort. Megdöbbenő, hogy itt van alattunk egy óriási pincerendszer, amelybe itt-ott belesnek (nemrég egy kutyasétáltató férfi tűnt el benne), tudásunk róla hézagoss, voltaképpen azt se tudjuk, mikor és hogyan bányászták ki, egyes termei mire szolgáltak. Csak a kitermelt kőről van biztos tudomásunk: belőle épült fél Budapest, például az Országház, az Akadémia, az Opera, remek mészke, jól faragható, csak egy a baj vele, mint a szivacs, issza a vizet. Nyelvi vonatkozás, hogy az egyes termek, kutak régi neveket őriznek: Csírázató-kút, Park-kút (a Csajkovszkij park alatt), Kert-kút, Hipo-kút (rengeteg hipósfalont találtak itt) és Champagne-kút. Vannak azután a kápolnák, amelyeket a nagyobb vallásokról neveztek el. A falakon folyosós számokat találtunk; vezetőnk azonban megnyugtatót: fogalmuk sincs,

hány befalazott oldaljára van még. Mert hogy van, az biztos. Az egyikben lehet, hogy német katonák élnek. Vagy törökök...

Zugló. Neve így fejlődött: szuglyó, szugoly, majd 1842-ben már: Szugló, s ebből zöngésüléssel: zug. Jelentése (a szótár szerint, meg fognak döbbenni): sarok, szöglet, zug. Pest határának sarka, zuga. Ebben az ikerítésben is benne van: zezzug. Ma csak a Szugló utca őrzi a régi formát. Sokan nem értik, ha Zugló, akkor az utca miért Szugló. A taxis megkérdezi: „Ez valami új utca, nincs benne a GPS-ben?” Nem, ez Zugló legrégebbi utcája. S a szug-zug óriási rokonságot alkot, hozzá kapcsolódik a szeg-szög (gondoljunk a őrségi „szeges” településekre, vagy olyanokra, mint: Isaszeg, Szögliget stb.), s az is valószínű, hogy a szeg a szerrel is is rokon (lásd: szeres település), az pedig maga a magyar településtörténet (Ópusztaszer)...

Nagyicce. Ez a városrész és hév-megálló pedig Mátyás király korát idézi. A cinkotai kántor mondáját, aki furfangos válaszáért azt kérte cserébe a királytól, hogy itt nagyobb legyen a bormérésre használt icce. Ifjúkoromig mindig volt itt kocsmá, a nevezetes icce emlékéért idézve. Ma már nincs.

Római-part. Szerencsére az etimológiai szótár nem magyarázza meg, hogy valószínűleg a rómaiakról kapta a nevét. A „Római” egy kis maradvány a száz évvel ezelőtti Budapest világából. Például a kiskocsmák a Rómain és a Népszigeten. Még mindig vannak csónakházak hamisítatlan hangulattal, személyi leadásával kenut lehet bérelni, és nekivágni a Dunának. Persze ott tolakodnak már a csónakházak helyén a társasüdülők, és követelik a gátat. Akkor fog véget érni a hamisítatlan hangulat. Kevés világvárosnak van ilyen pompás vadvízi partja. Nekünk meg több is: ilyen az RSD is (Ráckevei–Soroksári-Duna), s állítják, hogy egy természeti csoda a Háros-sziget is (szigorúan védett, ott még én sem jártam).

Aquincum. Római romváros Óbuda alatt, neve feledésbe merült, csak a 18. század végétől kezdték ismét használni, amikor téglafeliratokból rájöttek. Jó ötlet volt a Szentendrei út két sávja között újjáépített aqueductus (vízvezeték), vagy a Flórián téri felüljáró alatt kialakított romkert. Talán mi vagyunk azok, akik nem használtuk ki annak turisztikai vonzerejét, hogy világvárosunkban két amfiteátrum is van. Mindkettő mellett naponta tömegek utaznak el. Rómában, Pulában vagy El-dzsemben (Tunézia) nagyobbak is vannak, sok pénzt adunk érte, hogy odamenjünk, megnézzük. Budapesten itt vannak az orrunk előtt.

Ős-Budavár. Hogy volt-e valójában, nem tudom, Szórényi Levente könyvében az szerepel, hogy a Pilis szegélyén, Budakeszi hegyén állhatott, ha átme gyünk az M0-ás impozáns Megyeri hídján, éppen nekimegyünk.

Csörsz-árok. A mondákban szereplő, titokzatos, nyomaiban ma is követhető árok Budapest és Dunakeszi határán indul, átszeli az egész Alföldet, végig húzódik az Északi-középhegység alján, és Ároktónél kapcsolódik a Tiszához. A régészek tudni vélik, hogy miért is ásták ki valakik, valamikor: a Római Birodalom dunai limesén kívül maradt szarmaták ásták, hogy különféle germán törzsektől védjék magukat. Írások nyomán Gödöllő és Dány között keresgéltem, de nem találtam. A budapesti Csörsz utca is őrzi a mondabeli királyfi emléket: merthogy a néprönda szerint egy királyfi ásatta az árkot azért, hogy a Dunából a Tiszáig hajóval menjen kedveséért... A kései utódok Soroksártól délre, Duna-haraszttiból indították el a Duna–Tisza-csatornát (nem készült el).